

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

ЗА СВОБОДУ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДІАЛОГ ТА СПРОБИ ПОРОЗУМІННЯ

РОЗДІЛ VI

НОВІ ПІДХОДИ СПІВПРАЦІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ, ПОДОЛАННЯ ІСТОРИЧНИХ ТРАВМ

РОЛЬ ПОЛЬЩІ У ПОГЛИБЛЕННІ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Здобуття незалежності та суспільно-політична трансформація на початку 90-х років ХХ ст. створили умови для формування демократичної Української держави. Важливим чинником її внутрішньополітичного і зовнішньополітичного розвитку упродовж майже трьох десятиліть було прагнення налагодити конструктивні відносини з Європейським Союзом (ЄС). Побудовані на засадах рівноправ'я політичний діалог та торговельно-економічне співробітництво з ЄС могли б бути основою сталого розвитку та втілення в життя економічних реформ в Україні. Також це посприяло б входженню в єдиний європейський соціокультурний простір, заснований на принципах поваги до прав людини і демократичних свободах, а отже, надало б значний гуманітарний імпульс для формування в країні громадянського суспільства й утвердження загальнолюдських цінностей. Однак ці прагматичні цілі тривалий час наштовхувалися на проблему зовнішньополітичної невизначеності, яка полягала в неможливості політичних еліт всередині країни зробити радикальний геостратегічний вибір на користь Заходу чи Сходу. Політика багатовекторності перетворювала Україну на «буферну зону», якій через корупцію та відсутність інституційних перетворень, попри гучні декларації офіційного Києва щодо прискороного руху у Європу, бракувало відкритості та цілеспрямованості в реалізації західного вектора. До цього треба також додати й поступове розчарування ключових західних держав через відсутність реформ в Україні, втрату ними зацікавленості процесами, що відбувалися в країні, а отже, і небажання розглядати навіть теоретичну можливість її майбутнього членства в ЄС. У цьому контексті для євроінтеграції нашої держави важливою була підтримка та приклад країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), які спершу самі пройшли шлях до членства в ЄС, а згодом уже як повноправні представники співтовариства прихильно ставилися до якнайтіснішої співпраці України і Євросоюзу. З-поміж цих держав особливо виділялася Республіка Польща (РП), що прагнула відігравати роль регіонального лідера й експерта зі східної політики в ЄС. Офіційна Варшава хотіла бачити Україну стабільною, демократичною і в тісному зв'язку із Заходом, оскільки вважала її важливим чинником регіональної й загальноєвропейської безпеки¹. Тому, незважаючи на політичну та економічну нестабільність України, РП взяла на себе зобов'язання підтримувати європейські та євроатлантичні прагнення нашої держави, наполягаючи на політиці «відкритих дверей» НАТО і ЄС для неї.

Науковці по-різному окреслюють етапи співробітництва ЄС і України. На нашу думку, його варто поділити на три періоди: перший (1991–2004) – це час

¹ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний вимір (історико-політологічне дослідження). Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. С. 54.

формування договірної-правової бази та налагодження партнерських відносин; другий (2004–2014) – період інституалізації взаємин у контексті програм «Європейська політика сусідства» і «Східне партнерство» (водночас після приєднання країн ЦСЄ до ЄС кордони України стають кордонами Співтовариства); третій (від 2014 і до нині) – період поглиблених відносин (підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, встановлення безвізового режиму тощо).

Формальним початком діалогу між Києвом та Брюсселем можна вважати 2 грудня 1991 р., коли офіційний представник ЄС за результатами проведення всеукраїнського референдуму визнав незалежність України. У вересні 1992 р. відбулася перша зустріч на найвищому рівні між президентом України Леонідом Кравчуком та головою Єврокомісії Жаком Делором, за результатами якої було розпочато переговори щодо укладання двосторонньої угоди, а вже у жовтні 1993 р. у Києві відкрито представництво ЄС в Україні². Узгодження пунктів Угоди про партнерство і співробітництво (УПС) між Україною та ЄС завершилось її підписанням у Люксембурзі 14 червня 1994 р., що фактично засвідчило формування правової основи взаємовідносин. Поряд з поступовим створенням законодавчої бази двостороннього співробітництва європейські устремління декларувало також вище керівництво України. Наприклад, про прагнення бути повноправним членом Європейської спільноти заявив Леонід Кравчук під час підписання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС³. Водночас в тодішній системі видимий прогрес налагодження співпраці з ЄС стримували певні чинники та явища.

Головною перешкодою у проведенні європейського курсу був брак чіткої геостратегічної визначеності зовнішньої політики України, що полягав у формуванні концепції «багатовекторності». Тобто європейський та євроатлантичний вектори української зовнішньополітичної стратегії були не домінуючими, а лише одними з напрямів такої діяльності. Основні параметри цієї політики було закладено у Постанові Верховної Ради від 2 липня 1993 р. «Про головні напрями зовнішньої політики України». Зокрема, зазначалося: «У зв'язку з особливостями історичного розвитку і специфікою геополітичного і гео економічного положення України домінують двосторонні відносини із прикордонними державами є українсько-російські відносини. Для України вони є стосунками особливого партнерства... Україна спрямовуватиме свої зовнішньополітичні зусилля на те, щоб стати надійним мостом між Росією і країнами Центрально-Східної Європи»⁴. Щодо сусідніх держав на Заході була зафіксована необхідність підтримання військово-політичної і соціально-економічної стабільності в регіоні, це впливало з національних інтересів України в галузі безпеки. Українська держава прагнула розвивати рівноправні відносини з країнами ЄС та США, нарощувати рівень своєї участі в Раді Північноатлантичного співробітництва та Північноатлантичній асамблеї. Серед найбільш чітко визначених

² Sydun S. Ewolucja stosunków pomiędzy Ukrainą i UE. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*. (Poznań). 2010. Nr 3. S. 202.

³ Наконечний В. І. Особливості політичного діалогу України та Європейського Союзу (1991–2004 роки). *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ, 2014. Вип. 122, ч. I. С. 53.

⁴ Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 «Про основні напрями зовнішньої політики України». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3360-12> (дата звернення: 14.03.2020).

завдань зовнішньої політики України було прагнення стати повноправним членом Ради Європи та розвивати свою зовнішньополітичну активність на субрегіональних напрямках, зокрема щодо входження у структури Центральноевропейської ініціативи і підтримки контактів із Вишеградською групою⁵.

Незважаючи на відсутність чіткої зовнішньополітичної стратегії України, бажання розвивати політичні й економічні відносини з західними державами потребувало надійного союзника в регіоні, який би підтримував її просування у напрямку Європи. Таким партнером з-поміж сусідніх держав могла бути РП. Київ бачив у Польщі уособлення посттоталітарної держави із вдало проведеною суспільно-політичною трансформацією і можливого провідника в Європу, натомість Варшава вважала Київ природним союзником у протидії посиленню впливів Москви⁶.

Після того як Польща перестала бути членом військово-політичних та економічних структур східного блоку та отримала можливість проводити суверенну зовнішню політику, вона, враховуючи цивілізаційні й історичні зв'язки, офіційно проголосила курс на зближення із Заходом. Основні засади нової зовнішньої політики Польщі презентував міністр закордонних справ К. Скубішевський у виступах перед Сеймом РП⁷. Було задекларовано прагнення приєднання до процесу європейської інтеграції, співпраця зі структурами об'єднаної Європи, зміцнення регіональних зв'язків насамперед у межах субрегіональних структур. Згодом уряд Вальдемара Павляка (жовтень 1993 р. – лютий 1995 р.) головні зусилля спрямував на прискорене зближення Польщі зі західними структурами. У квітні 1994 р. РП подала офіційну заявку на вступ до ЄС, а також проводила тісну співпрацю з НАТО шляхом залучення до численних програм Альянсу. Поява на політичній карті України, Російської Федерації (РФ), Республіки Білорусь (РБ) та інших незалежних пострадянських республік спонукали Польщу впроваджувати у дію нові концепції східної політики.

Варто наголосити, що з найважливіших питань закордонної політики, а особливо тих, що стосувалися національних інтересів, більшість польських політичних сил висловлювала схожі погляди. Це стосувалося, зокрема, двосторонніх відносин зі східними сусідами. Вироблена у 70–80-х роках ХХ ст. дисидентськими колами і польською інтелектуальною елітою в еміграції, що гуртувалась навколо часопису «Культура», доктрина закликала до українсько-польського порозуміння і співпраці, непорушності наявних кордонів і підтримки незалежності майбутніх України, Білорусі, Литви тощо⁸. Україну політичні дисиденти розглядали як ключовий чинник для демонтажу СРСР, ОВД та конструювання нової конфігурації

⁵ Там само.

⁶ Чернова А. «Восточная политика» Польши: от концепции «УЛЬ» до «Восточного партнерства». *Вестник МГИМО-Университета*. Москва, 2013. № 6 (33). С. 18.

⁷ Skubiszewski K. Informacja o polityce zagranicznej rządu. Przedstawiona w Sejmie X Kadencji – 26 kwietnia 1990 r. *Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2011*. Warszawa, 2011. S. 5–19; Skubiszewski K. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1991. *Exposé przedstawione na 65 posiedzeniu Sejmu RP – 27 czerwca 1991 r. Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2011*. Warszawa, 2011. S. 21–38.

⁸ Burant S. Polska polityka wschodnia – granice możliwości. *Polska w Europie*. Warszawa, 1996. Zesz. 22. S. 86.

регіональної безпеки⁹. Доктрина також спиралася на те, що повагу Заходу та свої лідерські позиції в Європі Польща може зреалізувати, згідно з твердженням Єжи Гедройця, «відіграючи велику роль на Сході»¹⁰. Перейнята опозиційними силами з руху «Солідарність» після демократичних змін у Польщі та приходу їх до влади стала провідною у польському політичному житті та проклала шлях становленню українсько-польських взаємин у новітню добу. Так, незважаючи на чимало непротистоянь, навіть трагічних сторінок в історії українсько-польських відносин, Україні і Польщі вдалось значною мірою пригасити давні упередження і розпочати розбудову взаємин на новій добросусідській основі: прагненні подолання спадщини тоталітаризму та входження до європейського цивілізаційного простору¹¹. Бажання обох держав закріпити добросусідський характер міждержавного співробітництва також пояснювалося спробою віднайти зовнішні противаги російському політичному впливу. Водночас у сфері загальноєвропейської політики безпеки Польща виявляла значну зацікавленість у євроатлантичній та європейській інтеграції України.

Адміністрація президента України Леоніда Кучми на початковому етапі не надавала європейському вектору достатньої ваги, концентруючись на покращенні економічної ситуації в Україні і розбудові добрих стосунків з Росією. Проте, потребуючи західної фінансової допомоги для розв'язання внутрішньоекономічних проблем, вимушена була шукати «посередника» на шляху налагодження зв'язків з Європою. Про що і було заявлено під час візиту Л. Кучми до Варшави у січні 1995 р. Для польської сторони то був важливий сигнал, що Україна хоче мати не тільки добрі стосунки із Заходом та Сходом, але також із Польщею¹². Підтримуючи Україну на шляху трансформації, польські політичні еліти прагнули допомогти їй у поглибленні відносин із західними структурами як в межах загальноєвропейської інтеграції, так і з прилученням до регіональної співпраці. Польща активно сприяла бажанню України приєднатися до регіональної організації Центральноєвропейської ініціативи, а також розпочати конкретну співпрацю з субрегіональним формуванням – Вишеградською групою. За підтримки польського уряду у червні 1994 р. Україна підписала Угоду про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом, а згодом, у вересні 1995 р., стала членом Ради Європи.

У червні 1996 р. на запрошення новообраного президента РП Александра Квасневського відбувся візит Л. Кучми до міста Ланьцут в Польщі, у якому відбувалася зустріч керівників європейських країн щодо проблем розширення ЄС та НАТО. Заяву України на саміті про відсутність намірів протистояти розширенню НАТО на Схід, а також наголос на тому, що вступ Польщі до НАТО відіграє позитивну

⁹ Генік М. Європейська інтеграція України у політичних концепціях польської опозиції. *Вісник наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. Івано-Франківськ, 2009. Вип. 3. С. 29.

¹⁰ Комова М. Концепція нової політичної думки Єжи Гедройця: Документальний Реконструкт. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. Київ, 2018. № 2. С. 16.

¹¹ Makar J. Porządek przez Polską dążeń eurointegracyjnych Ukrainy. *Україна–Європа–Світ. Міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2011. Вип. 5, ч. 2. Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку / Міжн. зб. наук. праць на пошану проф. М. М. Алексівця. С. 108–109.

¹² Драус Я. Дослідження польсько-українських стосунків у 1991–2008 роках: нарис проблематики / пер. з пол. Є. Г. Сінкевича. *Чорноморський літопис*. Миколаїв, 2010. Вип. 1. С. 34.

роль у формуванні безпеки в Центрально-Східній Європі та для України, позитивно сприйняла і польська дипломатія, і Захід. До того ж загострення розбіжностей між Росією і США щодо безпеки центрально-східного регіону посилювало зацікавлення останньої українськими проблемами, а відмова від ядерної зброї зміцнила роль нашої держави як стабілізуючого чинника в побудові нової системи безпеки в Центрально-Східній Європі¹³.

Посилення проєвропейського курсу України було закріплено під час офіційного візиту Л. Кучми до Варшави 25–26 червня 1996 р. У ході зустрічі президенти України і Республіки Польща підписали спільну декларацію з чітко сформульованою ідеєю про розвиток стратегічного партнерства між країнами¹⁴. Важливим для нашої держави було те, що це партнерство мало ґрунтуватися «на спільних європейських інтересах», що «Україна і Республіка Польща надаватимуть собі взаємну підтримку у прагненні якнайшвидше інтегруватися в європейські політичні та економічні структури, а також структури безпеки»¹⁵. Отже, європейський вектор української зовнішньої політики поступово перетворювався на пріоритетний, а курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію ставав ключовою стратегічною метою.

У подальшому стратегічний вектор України на європейську інтеграцію був підтверджений та розвинутий у Стратегії інтеграції України до ЄС яку затверджено та введено в дію Указом Президента України 11 червня 1998 р. У документі було зазначено, що набуття членства в Євросоюзі є стратегічною метою України, яка впливає з цивілізаційного вибору та сповідування спільних європейських демократичних цінностей¹⁶. Наступним кроком стала підготовка урядової Програми інтеграції України до ЄС, схваленої 14 вересня 2000 р., що визначала конкретні цілі й завдання з реформування всіх галузей економічного і суспільного життя, відповідно до проголошеної довготермінової стратегічної мети – європейської інтеграції України¹⁷.

Керівництво Євросоюзу також приділяло належну увагу відносинам з Україною, стежило за її поступом на шляху євроінтеграції. Підкреслила значення місця нашої держави у політиці ЄС опрацьована та прийнята 11 грудня 1999 р. стратегія Європейської Ради у відносинах з Україною, де з-поміж іншого було зазначено, що «ЄС визнає європейські прагнення та проєвропейський вибір України», а також що прийняття цієї стратегії спрямоване «на зміцнення стратегічного партнерства між ЄС і Україною»¹⁸. Головними напрямками стратегії було визначено: підтримку процесів демократичних і економічних перетворень в Україні; забезпечення стабільності і

¹³ Стрільчук Л. Польща – Україна: шлях від добросусідства до стратегічного партнерства (кінець XX – початок XXI століття). *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. праць. Київ, 2014. Вип. 85. С. 44.

¹⁴ Спільна декларація Президента України і Президента Республіки Польща від 25.06.1996. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_088 (дата звернення: 08.03.2020).

¹⁵ Там само.

¹⁶ Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / за ред. А. І. Кудряченка. Київ: Фенікс, 2009. С. 315.

¹⁷ Програма інтеграції України до Європейського Союзу від 14.09.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00> (дата звернення: 11.04.2020).

¹⁸ Wspólna Strategia Rady Europejskiej z dnia 11 grudnia 1999 w sprawie Ukrainy (1999/877/WPZiB). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999E-0877&from=PL>

безпеки, а також протистояння викликам, що стоять перед європейським континентом; підтримку зміцненню співпраці між ЄС і Україною в контексті розширення Євросоюзу¹⁹. З політичного погляду схвалений документ мав важливе значення для Києва, адже визнавав Україну важливим партнером ЄС на сході та надавав політичну й економічну підтримку її євроінтеграційним прагненням. Водночас засвідчував неготовність Брюсселя обговорювати укладання так званої асоціативної двосторонньої угоди, яку обстоювала українська дипломатія, та наголошував, що виконання стратегічних планів «допоможе Україні підтвердити її європейську ідентичність»²⁰.

Наприкінці 1998 р. за ініціативи міністра закордонних справ Польщі Броніслава Геремека засновано Українсько-польську конференцію з питань європейської інтеграції, у якій брали участь урядовці та дипломатичні представники двох держав. Вона стала важливим інструментом передачі польського досвіду з трансформації суспільно-політичного устрою та взаємодії з європейськими структурами. У перспективі східний кордон РП мав стати кордоном ЄС, і польська влада прагнула, щоб цей кордон не став цивілізаційним бар'єром²¹. Зокрема, як тоді зазначив відомий американський політолог польського походження Збігнев Бжезінський в інтерв'ю польським медіа: «Україна має відчутти, що західні сусіди вважають її частиною Європи і що, незважаючи на труднощі, вона може піти дорогою, подібною до Польщі. В іншому разі там може повторитися білоруський сценарій»²².

Активне лобювання Польщею інтересів нашої держави не лише не отримало підтримки, його відверто негативно сприймали окремі члени Євросоюзу, зокрема Німеччина, Франція, Італія та інші, що продовжували вважати Україну сферою впливу РФ. Водночас у Польщі теж існували побоювання щодо можливого розвороту Києва в бік Росії, адже українське керівництво неодноразово декларувало прагнення до поглиблення соціально-економічної та політичної співпраці з північним сусідом. У такій ситуації відбулась переорієнтація РП на вирішення внутрішніх проблем держави, а дехто висловлював погляди, що Польщі треба уникати будь-яких офіційних зобов'язань щодо всебічної підтримки України в її інтеграції в ЄС і євроатлантичні структури²³.

Варто констатувати, що, незважаючи на численні політичні заяви про вірність України європейському вибору й формальні кроки української влади в цьому напрямі, зовнішньополітичний курс загалом не мав логічного продовження у практичній площині. Щобільше, характерною ознакою української дипломатії була політика балансування між Заходом і Росією відповідно до тогочасної внутрішньополітичної кон'юнктури. Також на час, коли Україна проголосила своїм ключовим зовнішньополітичним пріоритетом інтеграцію до ЄС та визначила її стратегічною метою держави в урядовій програмі на початку 2000 р., підтримка з боку суспільства не

¹⁹ Ibid.

²⁰ Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. С. 318.

²¹ Ільчук І. Формування українсько-польських політичних відносин на рівні стратегічного партнерства (1994–1999 рр.). *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2014. Вип. 2, ч. 2. С. 134.

²² Bosacki M. Uwierzmy w Ukrainę. *Gazeta Wyborcza*. 1998. 10 października.

²³ Занепокоєння викликають голоси, які звучать у Варшаві на достатньо високому рівні, про потребу зміни стратегії Варшави стосовно Києва. 24 липня 2002. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/892358.html> (дата звернення: 14.03.2020).

була однозначною. Це означало, що в зовнішньополітичних симпатіях українського суспільства євроінтеграційний напрямок не належав до пріоритетних²⁴.

На зовнішньополітичну сферу суттєво впливало ускладнення внутрішньополітичної ситуації в Україні. Зокрема, вбивство журналіста Георгія Гонгадзе, у якому підозрювали вище керівництво країни, «касетний скандал» та звинувачення у продажі Іраку радіолокаційних комплексів «Кольчуга», попри ембарго, встановлене Радою Безпеки ООН, спричинили міжнародну ізоляцію Л. Кучми. Водночас зовнішня політика Києва продовжувала залишатися суперечливою. З одного боку – відставка «реформаторського» і «прозахідного» уряду Віктора Ющенка та розгляд варіантів приєднання до угоди про формування Єдиного економічного простору (ЄЕП), пропального Росією, свідчили щонайменше про сповільнення євроінтеграційного курсу, з іншого – у 2002–2003 рр. Верховна Рада прийняла нову редакцію концепції національної безпеки та закону про основні засади внутрішньої і зовнішньої політики України, в яких задекларовано курс на підготовку до вступу в ЄС і НАТО.

Президент Польщі А. Квасневський, що мав добрі стосунки з Л. Кучмою, розуміючи важливість посередницької місії Варшави, проводив чітку лінію на підтримку України. Протягом 2001 р. польський президент двічі (в Казимижі Дольному і в Ланцуті) організовував зустрічі української влади і опозиції, намагаючись налагодити між ними діалог. Крім цього, А. Квасневський неодноразово порушував українську тему на міжнародних зустрічах і форумах, зокрема під час переговорів із президентом США у 2002–2003 рр. Важливе значення мала проведена 15 жовтня 2002 р. у Варшаві міжнародна конференція «Україна в Європі» за участю президентів Польщі, України, Швеції, українських і польських політичних лідерів, високопоставлених представників Європейського Союзу і НАТО. Відвертий діалог учасників зібрання щодо місця України відносно формування нового євроатлантичного простору, безперечно, знизив напругу як у стосунках України із Заходом, так і у внутрішньополітичних дискусіях по лінії президент–опозиція²⁵. Польські уряди Лешика Міллера та Марека Бельки підтримали проукраїнську позицію А. Квасневського. У контексті вступу РП в ЄС польські урядовці акцентували увагу європейських політиків на потребі формування більш інтенсивної стратегії щодо східних сусідів Євросоюзу.

Особливістю позиції Польщі було те, що вона ще до членства в ЄС намагалася впелести засади власної східної політики в контекст розширення Євросоюзу, прагнучи продукувати документи, які могли б стати основою майбутньої європейської політики на Сході. У 2001 р. польська влада подала свої пропозиції в документі «Східна політика Європейського Союзу в контексті його розширення за рахунок країн Центрально-Східної Європи: польське бачення», де розглянула загальні підходи у відносинах з Україною, Росією, Білоруссю і Молдовою²⁶. Наприкінці 2002 р. польська дипломатія виступила з ініціативою вироблення «східного виміру» політики Європейського Союзу, який містив би і концепцію особливих відносин з Україною. Пропозиції Польщі свідчили про важливе значення України для стабільності і безпеки у Східній Європі, пропонували надати їй статус країни з ринковою еконо-

²⁴ Наконечний В. І. Особливості політичного діалогу... С. 55.

²⁵ Драус Я. Дослідження польсько-українських стосунків ... С. 37.

²⁶ Чернова А. «Восточная политика» Польши: от концепции «УЛБ» до «Восточного партнерства». С. 18.

мікою та, головне, наголошували на необхідності чіткого визначення перспективи членства в ЄС для неї²⁷. Така ініціатива не отримала належної підтримки членів Євросоюзу. В результаті східні сусіди ЄС були приєднані до програми «Ширша Європа – сусідство: новий формат відносин з нашими східними та південним сусідами», куди також входили країни Середземномор'я. А вже наступного 2004 р. було впроваджено загальну стратегію відносин Європейського союзу з сусідніми країнами («Європейська політика сусідства» (ЄПС), яку реалізовували з кожною країною на підставі Угоди про партнерство і співробітництво (УПС), а ту, своєю чергою, через План дій. Угода не передбачала надання країнам-учасникам будь-яких гарантій майбутнього членства, натомість мала сприяти належному проведенню прикордонними з ЄС державами політичних та економічних реформ, їхній частковій економічній інтеграції з ЄС, підтримці запровадження європейських стандартів в регіоні та належному розвитку політичних контактів на двосторонньому рівні²⁸.

У міру наближення терміну чергових президентських виборів в Україні Л. Кучма все більше схилявся у зовнішній політиці до поглиблення відносин з Москвою. Зокрема, Україна підписала (хоч і з застереженнями) Угоду про формування Єдиного економічного простору (ЄЕП), посилювалася інтеграція з Росією в енергетичній сфері. Важливим чинником у цьому напрямі стало вилучення в липні 2004 р. зі закону про засади внутрішньої і зовнішньої політики формулювання, де йшлося про те, що стратегічною метою України є членство в Європейському Союзі та НАТО²⁹. Водночас після демократичної зміни влади в Україні на початку 2005 р. і обрання президентом В. Ющенка українська дипломатія розпочала активну діяльність, спрямовану на те, аби переконати західних партнерів України, що вона категорично пориває з попередньою політикою «багатовекторності», а головним її пріоритетом стає набуття членства в ЄС і НАТО. Україна декларувала повагу до європейських цінностей і стандартів в політиці, економіці, соціальній сфері, які мали стати запорукою сталого розвитку нашої держави, а український президент закликав надати Україні «сигнал щодо європейських перспектив». Польща офіційно заявила про готовність і надалі підтримувати Україну на її шляху в інтеграції до євроатлантичних структур.

Після приєднання до ЄС польські урядовці та дипломати на різних рівнях активізували дискусії про розвиток східної політики ЄС. Своїх однодумців у цій сфері Польща прагнула віднайти серед країн Вишеградської групи, Балтійських держав, а згодом, після розширення Євросоюзу у 2007 р., також Румунії і Болгарії, що могли б долучитися до підтримки польських ініціатив³⁰. У січні 2005 р. Європарламент за ініціативи польських депутатів прийняв резолюцію, що зверталася до керівних

²⁷ Киридон А. Україна – Республіка Польща: етапи, реалії та перспективи відносин. *Зовнішні справи*. Київ, 2013. № 11. С. 20; Сидорук Т. Роль Польщі у формуванні східної політики Європейського Союзу. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2011. Вип. 22. С. 342.

²⁸ Близняк О. Східний напрям європейської політики сусідства: польські ініціативи. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 113; Dulak M. Partnerstwo Wschodnie jako priorytet polskiej prezydencji. *Wyzwania polskiej prezydencji 2011 / pod red. M. Brachowicza*. Kraków, 2010. S. 50.

²⁹ Драус Я. Дослідження польсько-українських стосунків... С. 37.

³⁰ Сидорук Т. Роль Польщі у формуванні східної політики Європейського Союзу. С. 342; Trzpił M. Polska jako lider nowych państw Unii Europejskiej. *Bezpieczeństwo Narodowe*. 2008. № 7–8. S. 48–49.

органів ЄС з проханням про можливість розглянути питання розширення відносин Євросоюзу з Україною. Однак зазначимо, що йшлося не про швидке приєднання Києва до Євросоюзу, а про визнання останнім самої можливості європейської перспективи України, що могло надати їй імпульс для внутрішніх перетворень.

Незважаючи на запевнення ЄС у підтримці демократичних реформ в Україні після Майдану, його офіційні речники й надалі намагалися уникати заяв щодо можливої перспективи членства Києва. Підписаний 21 лютого 2005 р. План дій для України (на 2005–2007 рр.) містив заходи з розширення політичної співпраці та поглиблення економічної інтеграції України до ЄС і в майбутньому мав привести до поширення на неї принципу чотирьох свобод (вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили). Україна на основі схваленої «дорожньої карти» отримала також обіцянку щодо членства у Світовій організації торгівлі (СОТ) і підтримку визнання країни з ринковою економікою³¹. Подібні до українського плани дій (з урахуванням індивідуальних особливостей) були запропоновані також низці інших партнерів, з якими Євросоюз провадив політику сусідства, зокрема: Йорданії, Ізраїлю, Молдові, Марокко, Палестинській Автономії, Тунісу. Так ЄС демонстрував однакове ставлення до країн, які своєю метою проголосили повноцінну європейську інтеграцію, і країн, які не мали перспективи вступу та не декларували відповідних намірів. На думку Т. Сидорук, відповідно до принципу «зумовленості», ЄПС пропонувала дуже слабкі стимули, які не могли зацікавити партнерів і спонукати їх до впровадження справжніх змін, адже не було чіткого розуміння заходів, за виконання яких Євросоюз надає «винагороду». До того ж Плани дій не мали обов'язкової юридичної сили та передбачали лише формальний контроль над їхньою реалізацією³².

Концепцію впровадження ЄПС від самого початку позиціонували як альтернативу процесу розширення ЄС. І незважаючи на те, що План дій був покликаний вивести на якісно вищий рівень відносини України та ЄС, порівняно з загальними рамками УПС він віддзеркалював принципову розбіжність у поглядах підписантів щодо кінцевої мети співпраці. Запровадження ЄПС на практиці означало, що ЄС у відносинах із зазначеними в програмі країнами прагнув відійти від парадигми розширення і фактично встановлював межі своїх кордонів у найближчій видимій перспективі. Такий формат інтеграційної політики був для України серйозним викликом, адже ставив під сумнів її ціль – набуття повноправного членства. Згодом Голова місії України при Євросоюзі Роман Шпек так коментував небажання ЄС вносити у двосторонні документи положення про перспективи членства України в організації: «І якщо ЄС визначав політику розширення головним стимулом для проведення реформ у всіх 12 країнах, що недавно стали членами ЄС, і був запропонований як стимул для реформ країнам Західних Балкан, то я не бачу можливості відмовити в такому стимулі Україні»³³. Не дивно, що офіційний Київ обережно висловлював своє

³¹ Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку: кол. моногр. / наук. ред. А. І. Кудряченко. Київ, 2010. С. 243.

³² Сидорук Т. Європейська політика сусідства: концептуальні хиби конструкції. *Політичний менеджмент*. 2011. № 1. С. 125–126.

³³ Мартинюк В. Новий договір Європейського Союзу: фактори сприяння і гальмування європейської інтеграції України. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2007/10/29/3310534/> (дата звернення: 24.03.2020).

невдоволення позицією Брюсселя, пропонуючи перехід до обговорення політичної асоціації та економічної інтеграції в межах «нової посиленої угоди»³⁴.

Польща була однією з тих країн, які найактивніше критикували політику сусідства через встановлення рівності між державами Східної Європи і Середземномор'я, які географічно й ментально були менш пов'язані з Європою і європейською ідентичністю³⁵. Перспективу відносин зі східними сусідами польська дипломатія вбачала у перегляді та вдосконаленні концепції ЄПС, щоб вона більшою мірою враховувала очікування східноєвропейських країн, а також прагнула переконати «старих» членів ЄС розвивати тісніші відносини з ними³⁶. Підготовані польськими експертами МЗС у 2006–2007 рр. програми «Європейська політика сусідства – Східний вимір» та «Відносини ЄС – Україна: польські пропозиції», які були орієнтовані на поступове наближення пострадянських держав до Євросоюзу, що давало б змогу уникнути їхнього повернення до російської сфери впливу, наштовхувалися на протидію і незацікавленість з боку Німеччини, Франції та Італії. Останні дві, зокрема, обстоювали розширення співпраці з державами Середземномор'я, а німецьке бачення ґрунтувалося на більш широкому охопленні східного вектора ЄС, де політика щодо Росії була центральним компонентом³⁷. Загалом просування зовнішньополітичних ініціатив у східному напрямку, принаймні в часи польських правих коаліційних урядів, мало проблеми не лише в контексті сприйняття частиною європейських країн польської східної політики як антиросійської та обтяженої історичним досвідом, а й тому, що Польщі не вдалося поєднати її з інтересами усієї Європи. Варто також наголосити, що, зважаючи на геополітичні розбіжності щодо зони сусідства на Сході та торговельно-економічні конфлікти Варшави і Москви, Польща у 2007 р. заблокувала підписання нової угоди між ЄС і Росією³⁸. Жорстка позиція польського керівництва щодо РФ не знаходила підтримки серед європейських партнерів, особливо в Берліні і Парижі. Як наслідок, Варшава опинилася в ЄС у певній ізоляції, її пропозиції щодо активізації східного виміру ЄС підтримували здебільшого нові члени союзу, такі як Литва чи Чехія³⁹. Водночас Росія, на позицію якої в Європі традиційно звикли зважати, категорично відкинула ідею бути включеною «в пакет» ЄПС з іншими східноєвропейськими країнами, адже намагалася самостійно вибудувувати особливі відносини з ЄС, а також розробляла альтернативні концепції інтеграції на пострадянському просторі.

³⁴ Встановлення діалогу та укладання правової бази відносин між Україною і ЄС. *Концепт «Європа»*: навч. посібн. / А. В. Ващенко, В. М. Гаврилов, В. О. Дятлов та ін. Чернівці: Десна Поліграф, 2018. С. 212.

³⁵ Чернова А. «Восточная политика» Польши: от концепции «УЛБ» до «Восточного партнерства». С. 19.

³⁶ Сидорук Т. Польське бачення східної політики Європейського Союзу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Політичні науки. Острог, 2010. Вип. 4. С. 191.

³⁷ Шаповалова О. Східне партнерство: асиметрія очікувань і можливостей. *International Review*. 2010. № 3. С. 3.

³⁸ Близняк О. Східний напрям європейської політики сусідства... С. 113.

³⁹ Мруз М. Польсько-українське стратегічне партнерство і програма Східного партнерства у контексті відносин Варшава–Київ. Спроба оцінки і перспективи на майбутнє. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ, 2011. Вип. 97, ч. II. С. 114.

Одним з найбільш вагомих викликів для України на шляху євроінтеграції була залежність геостратегічного вибору від внутрішньополітичної кон'юнктури. Мінлива політична ситуація не сприяла рішучому проведенню реформ так необхідних для інтеграційного поступу. Прихильники «багатовекторності» зовнішньополітичного курсу країни (у 2006 р. прем'єр В. Янукович, значна частина депутатів Верховної Ради, політикуму) продовжували закликати до відмови від прискореного поступу в бік Заходу як засобу геополітичного відриву від Росії. І хоча зовнішньополітичні цілі президента В. Ющенка, спрямовані на європейську і євроатлантичну інтеграцію, залишилися незмінними, однак їхня фактична реалізація без опертя на повноцінну більшість в парламенті та суспільство ставала все менш реальною⁴⁰.

У питаннях співпраці з Євросоюзом Україна продовжувала розраховувати на активну підтримку її європейського поступу Польщею. Під час візиту нового президента Польщі Леха Качинського до України, який відбувся 28 лютого 2006 р., польська сторона підтвердила, що нова адміністрація і далі підтримуватиме зусилля України на шляху євроінтеграції, зокрема було відзначено, що для Києва важливим є досвід Варшави у сфері проведення реформ і адаптації її законодавства до європейських стандартів⁴¹. На значенні ролі РП як «адвоката України» в переговорах нашої держави з європейськими структурами було наголошено також під час засідання Консультативного комітету президентів України і Польщі 7 березня 2007 р., що проходив у польському Плоцьку. Обговорюючи початок перемовин з Європейським Союзом про підготовку нової базової угоди Україна – ЄС, українська сторона підкреслила, що розраховує на підтримку Польщі як повноправного члена ЄС у сприянні надання чіткої європейської перспективи для України в цій угоді⁴².

Після перемоги на виборах 2007 р. до сейму в Польщі Громадянської платформи, яка в коаліції з Польською селянською партією сформувала уряд Дональда Туска, польська дипломатія не приховувала прагнення змінити динаміку зовнішньополітичної діяльності, зокрема у відносинах з Німеччиною та Росією, та водночас домогтися активізації східного вектора ЄС⁴³. Нова урядова команда критикувала попередників за невдалі спроби закріплення польського лідерства в центрально-східному регіоні, загострення відносин з ЄС, а також за надмірний оптимізм у питанні швидкого приєднання України до європейських та євроатлантичних інституцій⁴⁴. Польський уряд і керівництво зовнішньополітичного відомства насамперед були налаштовані посилити позиції Польщі через відновлення координації діяльності у межах Європейського Союзу. Інструментом укріплення становища на Заході мало стати налагодження конструктивного і паритетного діалогу з РФ, оскільки традиційні європейські партнери Польщі (Німеччина і Франція) були налаштовані на тіснішу співпрацю з Москвою.

⁴⁰ Віднянський С. Мартинов А. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. Вип. 4 (№469). С. 43.

⁴¹ Чорна Н. Еволюція польсько-українських відносин після вступу Польщі до Європейського Союзу. *Україна–Європа–Світ. Міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2012. Вип. 9. С. 94.

⁴² Ющенко відбув до Польщі. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/286705-yushchenko-vidbuv-do-polshchi> (дата звернення: 12.02.2020).

⁴³ Dulak M. Partnerstwo Wschodnie jako priorytet polskiej prezydencji. S. 48.

⁴⁴ Baluk W. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 2005–2012. Od romantyzmu do pragmatyzmu. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. Lublin, 2012. R. 10, zesz. 1. S. 29.

Зближуючись із РФ поза економічними інтересами, Польща мала стати головним експертом з Росії серед європейських країн, що, безсумнівно, посилювало б авторитет країни і її значення для Заходу. Водночас польська дипломатія сильно недооцінювала неоімперіалістичні вияви в політиці РФ, наголошуючи на тому, що можливості політичної, господарської і тим більше військової експансії Москви досить обмежені⁴⁵.

Український напрям польський уряд продовжував позиціонувати серед ключових своїх пріоритетів у зовнішній політиці, водночас змінювалася тактика у взаєминах, вони ставали більш прагматичними, націленими на конкретний результат. МЗС Польщі дало зрозуміти, що воно перебирає на себе ініціативу щодо українсько-польських відносин, а за їхню безпосередню реалізацію відповідатиме міністр закордонних справ Радослав Сікорський⁴⁶. Зокрема він, виступаючи в Сеймі РП у травні 2008 р., наголосив, що Польща як одна з найбільш заангажованих у справі сходу країн ЄС має продовжувати спеціалізуватися на виробленні спільної зовнішньої політики щодо цього напрямку. Для цього, стверджував Р. Сікорський, має бути опрацьований формат відносин, що давав би додатковий інструментарій у взаєминах з тими державами, «для яких європейська перспектива найбільш бажана». І Україну треба розглядати як ключового кандидата на поглиблення відносин з Євросоюзом⁴⁷.

Потреба в оновленні політики щодо країн пострадянського простору ставала все більш очевидною і в самому Брюсселі, адже збереження зацікавленості в політиці сусідства вимагало надання більш чітких та привабливих пропозицій від ЄС. До того ж конфлікт між Росією і Грузією у серпні 2008 р. змушував Євросоюз шукати шляхи забезпечення стабільності довкола своїх кордонів. Йшлося не про відмову від ЄПС, а про вдосконалення її структури і доповнення дієвими інституційними компонентами⁴⁸. За таких умов Німеччина вже не вбачала потреби узгоджувати новий формат з Росією, а Франція була зацікавлена в підтримці центральноєвропейськими державами свого середземноморського проекту. 26 травня 2008 р. Польща і Швеція презентували програму «Східне партнерство» (СП), яка стала продовженням ЄПС і передбачала поглиблення та активізацію східного вектора зовнішньої політики Євросоюзу щодо шести країн (Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови й України). Міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський так окреслив потребу окремого напрямку в ЄПС: «Ми в Польщі розрізняємо південних та східних сусідів ЄС. На півдні маємо сусідів Європи, а на сході маємо європейських сусідів ЄС»⁴⁹. За польським задумом, центральне місце

⁴⁵ Tezy o polityce RP wobec Rosji i Ukrainy. URL: <http://www.pap.pl/aktualnosci/news,781082-,msz-ujawnilo-notatke-z-2008-r-waszczykowski-to-był-początek-zwrotu-ku-polityce-prorosyjskiej.html> (дата звернення: 17.05.2018).

⁴⁶ Алексієвць Л. Алексієвць М., Ільчук І. Трансформація сучасних українсько-польських відносин у політичній сфері до європейсько-атлантичного процесу (1991–2014 рр.). *Україна–Європа–Світ. Міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2015. Вип. 16 (2). С. 116.

⁴⁷ Sikorski R. Informacja ministra spraw zagranicznych o założeniach polskiej polityki zagranicznej w 2008 r., przedstawiona na 15 posiedzeniu Sejmu RP VI kadencji 7 maja 2008 r. *Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2011*. Warszawa, 2011. S. 383.

⁴⁸ Шаповалова О. Східне партнерство: асиметрія очікувань і можливостей. С. 3.

⁴⁹ Dyplomaci UE akceptują polską propozycję Wschodniego Partnerstwa, 26 maja 2008 r. URL: <https://www.wprost.pl/swiat/130505/Dyplomaci-UE-akceptuja-polska-propozycje-Wschodniego-Partnerstwa.html>

у СП мало бути відведене Україні. 19–20 червня ідею нової стратегії представлено на засіданні Європейської Ради, яка і доручила Єврокомісії розробити відповідну пропозицію до весни 2009 р.⁵⁰

Задля підтримки проекту польське керівництво проводило інтенсивні консультації з Європейською комісією, Німеччиною, Францією, Великобританією та іншими членами ЄС на різних рівнях та прагнуло залучити до «клубу підтримки» СП максимальну кількість держав. Так, 24 листопада 2008 р. у Варшаві пройшла зустріч країн Вишеградської групи, а також Болгарії, Литви, Латвії, Румунії та Швеції, учасники якої висловились за те, щоб ЄС запропонував своїм східним сусідам нові форми співпраці в межах СП⁵¹.

Запропонований проєкт мав небагато шансів для реалізації через наголос на перспективах вступу країн-учасників СП до ЄС у майбутньому. Ініціатори вважали: якщо на певному етапі якась із країн-учасниць СП достатньо наблизитися до європейських стандартів та демократичних цінностей ЄС, то політичні структури організації можуть дійти консенсусу щодо можливості продовження розширення в індивідуальному порядку⁵². Водночас в остаточному варіанті документа на вимогу частини країн-членів ЄС було знято формулювання про європейську ідентичність та перспективи набуття повноправного членства. Також, попри декларовані вигоди для України у її відносинах з ЄС, польській дипломатії не вдалося досягти відчутних практичних результатів щодо їхнього відстоювання у Брюсселі, можливо, за винятком збільшення фінансування програм СП. Початково у 2010–2013 рр. у фондах було передбачено лише 250 млн євро, і навіть після збільшення фінансування до 600 млн євро воно становило лише 2/3 від фінансової допомоги країнам Середземномор'я, на чому й наголошували українські дипломати⁵³.

Хоча започаткована ініціатива покликана була збільшити вагу східноєвропейського регіону у зовнішній політиці Євросоюзу і створити додаткові стимули для євроінтеграційних прагнень його країн-учасниць, після її оприлюднення українська сторона з обережністю поставилася до ініціатив у межах цієї програми. У численних виступах президента України, представників українського МЗС і уряду було заявлено, що СП бракувало раціонального підходу, який враховував би особливості зовнішньої політики і соціально-економічних умов країн-учасниць, об'єднував їх в єдину групу з нібито схожим баченням, потребами та інтересами⁵⁴. На це були підстави, адже загальний підхід до країн-учасниць, що декларували свої інтеграційні плани (Україна, Молдова, Грузія), і тих, що не висловлювали таких намірів (Білорусь, Азербайджан, Вірменія), на практиці міг означати гальмування процесу вступу до ЄС більш зацікавлених в цих процесах держав⁵⁵. Водночас таке рішення

⁵⁰ Дальський В. Східне партнерство у контексті Європейської політики сусідства. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ, 2011. Вип. 97, ч. 2. С. 165.

⁵¹ Сидорук Т. Польське бачення східної політики Європейського Союзу. С. 193.

⁵² *Dyplomaci UE akceptują polską propozycję Wschodniego Partnerstwa*, 26 maja 2008 r.

⁵³ Wasiuta S. Wpływ polityki partnerstwa wschodniego na geopolityczną przyszłość Ukrainy. *Przegląd Geopolityczny*. 2014. Nr 7. S. 175.

⁵⁴ Макар Ю. Східне партнерство – видозміна Європейської політики сусідства. *Україна–Європа–Світ. Міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2010. Вип. 4. С. 63–76.

⁵⁵ Машкевич М. Східна польська політика у ХХ – на початку ХХІ ст.: концепції та інтерпретації / пер. з польськ. Київ, 2015. С. 257.

було своєрідним компромісом між державами ЄС, які прихильно ставилися до подальшого розширення, і його противниками, бо включення Азербайджану, Вірменії та Білорусі, які не виявляли значних євроінтеграційних прагнень, повинно було засвідчити, що ініціатива не передбачатиме членства в Європейському Союзі⁵⁶. Намагаючись виробити комплексну позицію щодо впровадження СП, українське керівництво вело активні консультації з європейськими та польськими колегами. У січні 2009 р. український президент здійснив робочий візит до Польщі і зустрівся з Л. Качинським. Сторони з-поміж іншого детально обговорили подальший розвиток відносин у контексті польсько-шведської ініціативи та її імплементації Євросоюзом⁵⁷.

У межах СП ЄС пропонував своїм сусідам вийти на новий рівень взаємин. Стимулами проведення глибоких і комплексних внутрішніх реформ країнами-партнерами мали стати політична асоціація та економічна інтеграція. Інструментами реалізації поставлених завдань були двосторонні Угоди про асоціацію, які б замінили Угоди про партнерство та співробітництво. Можливим позитивним чинником СП було те, що воно також передбачало в майбутньому інтеграцію країн-партнерів до ринків ЄС через утворення всеосяжних зон вільної торгівлі та візову лібералізацію, співпрацю у сферах енергетики, довкілля, транспорту та гуманітарних зв'язків⁵⁸. Важливо, що в Комунікації до програми було зафіксовано: зміст таких угод відрізнятиметься відповідно до цілей та спроможностей кожної з держав-партнерів, а проблема диференціації країн, більш зацікавлених у співпраці від решти, мала б формуватися згідно з принципом «більше за більше». Із врахуванням інтеграційної ангажованості Україна стала першою, згідно з програмою СП, з ким Європейська комісія 9 вересня 2008 р. на саміті в Парижі розпочала перемовини щодо Угоди про асоціацію⁵⁹.

У процесі розширення Європейського Союзу поставала проблема правового регулювання в'їзду та перебування на території країн-членів ЄС, особливо в контексті приєднання нових країн до Шенгенської зони. Польська візова політика під час повноцінного входження в європейські структури також мала відповідати до вимог шенгенських критеріїв. Для українсько-польських відносин це створювало труднощі щодо багатьох сфер міждержавної співпраці, транскордонного співробітництва, суспільних і культурних зв'язків тощо. З огляду на кількість українців, які відвідували Польщу з метою працевлаштування, особливо мешканців прикордонних територій, що переважно займалися дрібною торгівлею, різкі зміни в процедурах і правилах перетину кордону населенням несли загрозу економічній стабільності значної частини українських громадян, а тому ця проблема ставала доволі болісною для України в процесі просування ЄС на схід. Аналогічно через велике значення

⁵⁶ Нагорняк І. Ініціатива ЄС «Східне партнерство». Інституційні основи, завдання та перспективи змін. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*: зб. наук. праць. Київ, 2017. Вип. 2. С. 352.

⁵⁷ Алексієвць Л. Алексієвць М., Ільчук І. Трансформація сучасних українсько-польських відносин... С. 117.

⁵⁸ ЄС на початку XXI століття: основні виклики. Європейська політика сусідства. *Концепт «Європа»*: навч. посібн. / А. В. Ващенко, В. М. Гаврилов, В. О. Дятлов та ін. Чернівці, 2018. С. 266.

⁵⁹ Халаджи В. Польсько-шведська ініціатива «Східне партнерство» – засади формування, основні принципи та можливості, які вона відкриває для України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ, 2011. Вип. 97, ч. II. С. 176.

транскордонного руху для економічного розвитку своїх прикордонних територій та на ринку праці Польща довгий час зволікала зі запровадженням візового режиму для українців⁶⁰. 30 липня 2003 р. під час візиту польського прем'єра Л. Міллера до Києва було підписано угоду про запровадження візового режиму за принципом асиметричності: польським громадянам для поїздок в Україну віз не було потрібно, натомість українцям такі візи мали надавати безкоштовно. Протягом кількох наступних років Польща вела активний діалог з Євросоюзом щодо можливості запровадження «спеціального» режиму малого транскордонного руху з Україною. Проблему частково вдалося владнати після підписаної у червні 2007 р. угоди між Україною і ЄС про спрощене оформлення віз та реадмісію, в якій враховано декларації Польщі, Словаччини, Угорщини і Румунії про бажання перейти до укладання двосторонніх угод з Україною щодо місцевого руху. Договір з РП, що спрощував перетин кордону громадянами, які проживали в межах встановленої відстані від нього, було укладено 28 березня 2008 р. в ході візиту польського прем'єр-міністра до Києва⁶¹. Польща, яка приєдналася до Шенгенської зони 21 грудня 2007 р., чітко виконувала взяті на себе зобов'язання, однак zarazом була послідовним прихильником найширшої візової лібералізації для українців, підтримуючи діалог з Україною та ЄС щодо безвізового режиму, який офіційно розпочався 29 жовтня 2008 р. після початку переговорів про укладення Угоди про асоціацію.

У 2010–2011 рр. українська влада продовжувала вести діалог з ЄС, ставлячи на перше місце переговори щодо Угоди про асоціацію, які майже наближалися до свого завершення. Водночас після президентських виборів 2010 р. нове керівництво України на чолі з В. Януковичем стриманіше ставилося до європейської інтеграції України, хоча й заявляло про потребу продовження рівноправних відносин з ЄС. Зокрема, В. Янукович у посланні до українського народу в червні 2010 р. вкотре підкреслив важливість партнерства з ЄС (поряд зі співпрацею із США та Росією) для економічної і політичної стабільності в Україні⁶². Водночас Верховна Рада у затвердженому 1 липня 2010 р. законі «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначила одним зі зовнішньополітичних пріоритетів «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі»⁶³. Проте, як зазначала О. Шаповалова, українська дипломатія наголошувала, що європейська інтеграція не є самоціллю для України, а лише інструментом модернізації держави, прагнула «перевести відносини з ЄС у площину звичайного торгу стосовно умов та переваг запропонованих форматів співробітництва»⁶⁴. І все ж важливе значення в обговоренні сторін займала проблема підписання Україною широкої Угоди про асоціацію з ЄС. Зокрема, фактичне узгодження основних пунктів Угоди за участю українського президента відбулося на саміті Східного партнерства 29–30 вересня

⁶⁰ Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... С. 103.

⁶¹ Там само.

⁶² Божко С. Інтеграція в Європейський Союз як зовнішньополітичний пріоритет в українському політичному дискурсі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 108 (1). С. 75.

⁶³ Закон України від 1.07.2010 р. «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/ed20100701> (дата звернення: 18.03.2020).

⁶⁴ Шаповалова О. Східне партнерство: асиметрія очікувань і можливостей. Р. 7.

2011 р. у Варшаві, а вже 19 грудня під час засідання Україна – ЄС у Києві оголошено про завершення діалогу, однак процеси над опозиційними лідерами в Україні змусили Брюссель відкласти її парафування до березня 2012 р.⁶⁵.

Після проведення в Україні політичних процесів над опозицією українське керівництво опинилося в становищі «м'якої ізоляції» у Європі. Водночас Польща як ініціатор СП не була налаштована підтримувати ізоляцію України, адже вважалося, що та могла повернутися в бік євразійської інтеграції, що означало формування на українській території зони нестабільності з авторитарним режимом на чолі⁶⁶. Керівництво Польщі продовжувало пропагувати євроінтеграцію України серед країн-членів ЄС, проводячи чимало двосторонніх зустрічей як з представниками Європейської Ради, Єврокомісії і Європарламенту, так і з високопоставленими українськими урядовцями задля того, щоб віднайти консенсусне рішення, яке б задовольнило чиновників ЄС, а українська сторона виявила раціональну політичну волю і усунула перешкоди, що стояли на шляху асоціації. Одним з прикладів цього може слугувати створення моніторингової місії Кокса-Квасневського, яка мала на меті відслідковувати дотримання демократичних свобод та врегульовувати ситуацію зі становищем політичних в'язнів в Україні⁶⁷. Ці заходи впливали з прагнення Польщі, щоб СП не зазнало невдачі, адже успіх в його реалізації відповідав іміджу Польщі як провідника східної політики ЄС.

Водночас погіршення відносин між Україною та Євросоюзом спричинило кризу східної політики ЄС, насамперед програми СП⁶⁸. Це яскраво ілюструють слова міністра закордонних справ Франції Алана Жюппе про те, що ЄС «взяв до відома європейські прагнення України», проте відносини між Україною та ЄС в межах ЄПС та СП спрямовані на зміцнення стосунків і «не передбачають їхньої майбутньої еволюції». Вказана заява відрізнялася від попередніх тим, що європейський чиновник високого рангу відмовився від дипломатичної невизначеності і чітко заявив про відсутність «європейської перспективи» України як теми для дискусії⁶⁹.

Впевненість, що 2013 р. стане роком завершення процесу підготовки до підписання асоціації з ЄС, демонструвало вище керівництво України⁷⁰. 25 лютого 2013 р., під час саміту Україна – ЄС, було узгоджено, що парафування Угоди про асоціацію відбудеться на саміті Східного партнерства у Вільнюсі 28–29 листопада 2013 р. Однак напередодні саміту 21 листопада 2013 р. Кабінет Міністрів України на чолі з Миколою Азаровим оголосив про зупинення процесу укладання угоди. Відмова під тиском Росії від підписання політичної асоціації та режиму вільної торгівлі була неочікуваною для українського суспільства, адже впродовж багатьох років влада наголошувала, що інтеграція з ЄС є стратегічною метою нашої держави. Наслідком відмови В. Януковича підписати у Вільнюсі Угоду про асоціацію

⁶⁵ Wasiuta S. Wpływ polityki partnerstwa wschodniego... S. 176.

⁶⁶ Baluk W. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 2005–2012. S. 33.

⁶⁷ Антонюк Н., Сенюк Ю. Україна у сфері геополітичних інтересів Республіки Польща. *Вісник Львівського університету. Серія: міжнародні відносини*. Львів, 2014. Вип. 35. С. 61.

⁶⁸ Чорна Н. Еволюція польсько-українських відносин... С. 97.

⁶⁹ Яворська Г., Снігир О. Щодо змін у європейській політиці сусідства: наслідки для України. Аналітична записка. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/526/>

⁷⁰ Wasiuta S. Wpływ polityki partnerstwa wschodniego... S. 189.

України з Євросоюзом став початок Євромайдану та Революції Гідності, унаслідок яких попереднє керівництво держави було змінено.

Незважаючи на збройну агресію Росії та анексію Криму, на початку березня 2014 р. уряд Арсенія Яценюка ухвалив рішення про відновлення роботи над Угодою про асоціацію з ЄС. Її прийняття засвідчило б фундаментальний геополітичний вибір України на користь євроінтеграційного курсу, тому не дивно, що Росія намагалася перешкодити її укладенню, втручаючись в переговорний процес. Спірним питанням внаслідок російської позиції стало укладання економічної частини угоди та застосування режиму вільної торгівлі між Україною та ЄС, тому підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбулось у два етапи. До моменту узгодження економічних позицій сторонами прем'єр-міністр України А. Яценюк 21 березня 2014 р. підписав політичну частину, а вже 27 червня 2014 р. новообраний президент України Петро Порошенко узгодив економічну частину асоціації та договору про всеосяжну Зону вільної торгівлі з ЄС (її повноцінне застосування відкладалося до 1 січня 2016 р.). Це було важливим кроком в інтеграційному процесі з огляду на те, що передбачені угодами правові, економічні й організаційні засади для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів між Україною та ЄС, усунення бар'єрів для зовнішньої торгівлі, гармонізація регуляторних режимів і вдосконалення ринкових інститутів могли стати потужними драйверами зростання української економіки. Зрештою, 16 вересня 2014 р. Угода про асоціацію одночасно була ратифікована Верховною Радою України та Європейським парламентом⁷¹. У подальшому кожного року відбувалися саміти Україна – ЄС, на яких розглядали питання про завершення процесу ратифікації Угоди про асоціацію країнами Євросоюзу, стан реалізації реформ в Україні, запровадження безвізового режиму для громадян України, співробітництво у сфері енергетики, імплементацію поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі, а також надання з боку ЄС відповідної фінансової підтримки. Певною мірою історичним був 19-й саміт Україна – ЄС, що відбувся 12–13 липня 2017 р. у Києві, і який українське МЗС назвало «самітом асоціації та безвізу, яким було завершено перший етап європейської інтеграції України»⁷². На ньому підтвердили завершення процедури ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та набуття нею чинності з 1 вересня 2017 р., що започатковувало якісно новий етап політичної та економічної інтеграції України з ЄС⁷³.

Розвиток мобільності був одним з пріоритетів СП від самого початку формування програми. Діалог України та ЄС щодо безвізового режиму, який офіційно розпочався 29 жовтня 2008 р. після початку переговорів про укладення Угоди про асоціацію, завершився 11 червня 2017 р., це засвідчило серйозні досягнення у виконанні Україною зобов'язань щодо проведення реформ. Встановлення безвізового режиму перетину кордону з Євросоюзом, по суті, одне з тих рішень, яке на практиці дало змогу простим громадянам країн-партнерів відчувати переваги приєднання до програми СП і підписання Угоди про асоціацію.

⁷¹ ЄС на початку XXI століття: основні виклики... С. 273.

⁷² 19-й Саміт Україна – Європейський Союз. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/samiti-ukrayina-yes/2017-rik>

⁷³ Там само.

Незважаючи на те, що Асоціація з ЄС була значним кроком на шляху української євроінтеграції, в підсумкових комюніке самітів Східного партнерства в Ризі у травні 2015 р. і Брюсселі в листопаді 2017 р. було вкотре зафіксовано, що програму розробляли як частину ЄПС, а отже, вона не може передбачати автоматичної перспективи членства в ЄС. У документах опинилося компромісне формулювання про «європейські прагнення та європейський вибір партнерів, як зазначено в угодах про асоціацію України, Грузії, Молдови»⁷⁴. Таким результатом не були задоволені ні в Україні, ні в Польщі, яка чи не найбільше обстоювала позицію про закріплення у статутних документах перспективи членства для просунутих в контексті євроінтеграції держав. На думку міністра закордонних справ цієї країни Владислава Вашиковського: «Східне партнерство створювало для цих країн ілюзію, але не створювало перспективи членства в Євросоюзі... Програма відводила зазначеним державам лише роль буферної зони між Росією та ЄС»⁷⁵.

Незважаючи на формалізацію відносин в межах Угод про асоціацію з Україною, Молдовою і Грузією, в експертному середовищі не вщухають дискусії щодо цілей і завдань східної політики ЄС. Погляди країн-учасниць СП щодо співпраці з ЄС суттєво різняться. Посилення безпекових функцій у межах розвитку СП є вкрай важливим, зокрема для України, Грузії і Молдови, хоча сумнівною залишається перспектива залучення в єдиний безпековий формат Вірменії та Білорусі, які є членами Євразійського економічного союзу та Організації договору про колективну безпеку й перебувають під військово-політичним контролем РФ⁷⁶. Немає взаємопорозуміння і всередині ЄС, адже частина держав «старої Європи», зайнятих пошуком відповідей на геополітичні виклики (Брекзит, нелегальна міграція, агресія Росії), не вважає ініціативу СП пріоритетною. У цій ситуації більшість європейських політиків надає перевагу збереженню статус-кво, а це перешкоджає конструктивній дискусії щодо оновлення програми СП та формуванню пошуку нових рішень і завдань. Повністю неприйнятним для України є й те, що на рівні керівних органів ЄС існують думки про потребу у СП враховувати інтереси Росії, а також узгоджувати його з цілями взаємовідносин ЄС і РФ⁷⁷.

Після початку російської агресії в Україні Польща, на відміну від деяких країн ЄС, які зайняли неоднозначну позицію щодо Росії і її політики в умовах конфлікту в Україні (їх умовно називають «ті, які розуміють Росію» (“Russia’s understanders”)), увійшла в коло європейських країн, які найбільш критично відреагували на ці факти. Польська влада вибрала шлях дотримання генеральної лінії ЄС з одночасним внесенням на розгляд європейських союзників своїх ініціатив у контексті російської інвазії. Зокрема, на зустрічі міністра закордонних справ Р. Сікорського з британським колегою Вільямом Хейгом у березні 2014 р. йшлося про координацію зусиль в межах ЄС щодо протидії російській агресії.

⁷⁴ ЄС на початку XXI століття: основні виклики... С. 280.

⁷⁵ Польща: «Східне партнерство» зазнало краху. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3622325-polscha-skhidne-partnerstvo-zaznalo-krakhu>

⁷⁶ Толстов С. Східноєвропейська політика ЄС: цілі, методи, способи реалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 125, ч. 1. С. 37.

⁷⁷ Богдан Т. Євроінтеграційний курс України: проблеми, протиріччя, перспективи. *Дзеркало тижня*. 2015. № 19. URL: https://dt.ua/macrolevel/yevrointegratsiyinyi-kurs-ukrayini-problemi-protirichchya-perspektivi-_html

Польський уряд, розглядаючи можливості комплексної допомоги Україні, вбачав своє завдання насамперед у лобюванні позиції нашої держави в європейських медіа, на зустрічах представників ЄС і НАТО. Польські європарламентарі працювали над розробкою і просуванням в Європейському парламенті резолюцій із засудженням російської політики в різних її виявах та підтримкою українських позицій. Також одним із ключових завдань польської дипломатії було просування питання ратифікації структурами ЄС та країнами-членами Угоди про асоціацію з Україною в незмінному вигляді, незважаючи на шантаж і критику Кремля. Ці та інші міжнародні заходи польської сторони стали важливими елементами утвердження української позиції на європейському континенті, особливо в умовах, коли Росія прагнула розколоти Європейський Союз у питанні її агресії в Україні.

Отже, роль Польщі у формуванні та поглибленні політики Європейського Союзу зводилася до лобювання якнайтіснішого співробітництва й інтеграції Києва і Брюсселя, а також наполегливого просування тези про необхідність надання Україні чіткої перспективи членства в ЄС. Ці завдання впливали як із засад польської східної політики, так і з бажання утвердитися в позиції лідера на теренах ЦСЄ та провідника політики Євросоюзу на східному напрямку. Для офіційної Варшави важливим є утвердження балансу європейського східного вектора, щоб поряд з РФ ЄС також налагодив рівнозначні партнерські відносини з рештою східних сусідів, насамперед з Україною, яка, будучи тісно інтегрована в європейські структури, стане гарантією стабільності і безпеки в центральньо-східному регіоні Європи. Тому можна із впевненістю сказати, що Польща належить до кола найбільш послідовних і сталих прибічників України у її євроінтеграційних устремліннях.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ПОЛЯКІВ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Соціально-правове становище та національно-культурний розвиток поляків викликає велике зацікавлення у дослідників й урядовців України і Польщі, адже польська національна меншина належить до однієї з найдавніших і найчисельніших етнічних груп України.

Правові засади діяльності польської національної меншини в Україні разом з іншими національними об'єднаннями окреслені низкою міжнародних та національних нормативно-правових актів. Україна ратифікувала й підтримала виконання «Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» та «Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин». Україна зобов'язалася виконувати «Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту» та «Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин». Окрім того, в Україні прийнято «Декларацію прав національностей України» та Закон України «Про національні меншини в Україні». Права національних меншин України відображено в законах «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про об'єднання громадян», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про освіту», «Про місцеве самоврядування в Україні». Права поляків в Україні та українців в Польщі окреслені в «Договорі між Україною і Республікою Польща про добросусідство,